

ДЕ НАШІ НОБЕЛІВСЬКІ ЛАУРЕАТИ?

Анна Радченко

канд. геол. наук, директор
ВД «Академперіодика» НАН України,
м. Київ

У Києві 24 квітня 2024 р. відбулась сесія Загальних зборів Національної академії наук України, присвячена підсумкам діяльності Академії у 2023 р. і подальшим перспективам. Традиційно докладну промову про роботу, успіхи й проблеми Академії виголосив її президент, академік НАН України **Анатолій Загородній**. І як і щороку, в обговоренні цієї доповіді виступили багато науковців — відомих фахівців у різних галузях знань, які говорили про роботу своїх установ, про співпрацю інших академій наук й органів виконавчої влади, промисловців і підприємців з установами НАН України, про свої проблеми й здобутки. Однією з наріжних тем була участь науковців у посиленні обороноздатності нашої держави, роль науки в умовах війни, допомога фронту й забезпечення тилу.

Мені запам'ятався дуже емоційний, фактологічно насичений та інформативний виступ президента Національної академії медичних наук України, академіка НАН України та НАМН України **Віталія Цимбалюка**. Він говорив про те, скільки за десять років російсько-української війни виконано надскладних операцій, врятовано життів, напрацьовано нових методів. Як наполегливо наші лікарі у співпраці з науковцями шукають способів порятунку й реабілітації поранених і постраждалих. І це вражало.

Але найбільше мені запам'ятався його розпачливий заклик попри все спілкуватися з владою, пояснювати депутатам і чиновникам, що відсутність державної підтримки науки позбавляє країну майбутнього. У всіх сферах — від інформаційної безпеки до відтворення біорізноманіття, від ядерної енергетики до медицини, від культури і мови до створення власної «кремнієвої долини». Він стверджував, що на депутатське запитання «А де наші нобелівські лауреати?» треба не поблажливо посміхатись, а пояснювати, що наукові результати світового рівня можуть дати тільки науковці, які працюють на світового рівня обладнанні, мають доступ до найновішої апаратури, методик,

до актуальної наукової комунікації. Тобто спочатку держава повинна усвідомити необхідність постійно вкладатись у забезпечення фундаментальної науки для того, щоб отримати здобутки світового рівня, засвідчені поважними преміями, і практичні результати, які можуть бути тільки наслідком отриманих фундаментальних результатів і нових технологій (методів, матеріалів тощо) на їх основі. Поки державне фінансування науки не забезпечуватиме навіть простого відтворення наукових кадрів, українських нобеліантів не буде.

Так, Віталій Цимбалюк навів історію **Іллі Мечникова**, який працював в Одесі, а потім поїхав у Париж, де й став нобелівським лауреатом, оскільки там йому дали можливість реалізуватись. Іншими прикладами у промові Віталія Цимбалюка були історії мікробіологів **Зельмана-Абрахама Ваксмана** і **Сергія Виноградського**. Ваксман народився на Київщині, вчився в Одесі й отримав Нобелівську премію за відкриття стрептоміцину — першого антибіотика, ефективного для лікування туберкульозу. Своє відкриття він здійснив у США, куди його родина емігрувала 1910 р. Виноградський після більшовицького перевороту, рятуючи життя й родину, емігрував до Франції, де створив і очолив відділ сільськогосподарської біології в інституті Пастера, двічі за наукові праці отримав премію Левенгука, якою нагороджують раз на десятиріччя, був номінантом Нобелівської премії.

Побіжно Віталій Цимбалюк згадав й **Івана Пулюя**, який відкрив Х-промені раніше за **Вільгельма Рентгена**, але світова спільнота визнала пріоритет за вченим із Німеччини, а не з Російської імперії. Іван Пулюй був визнаним експертом з питань проектування і будівництва електростанцій та електричних мереж, працював в Чехії та Німеччині, однак в Радянському Союзі його ім'я та здобутки нобелівського рівня були замовчуваними. Мабуть через те, що 1915 р. у брошурі «Україна і її міжнародне політичне значення» Іван Пулюй стверджував, що «Самостійність України... є ключем для досягнення миру в усій Європі».

Звісно, у короткій промові, автор якої мав на меті висвітлити загальний стан медичної науки в Україні і ставлення влади до неї, не випадало наводити багато таких прикладів. А вони є. І кількість їх вражає до сліз, до болісного відчуття граничної несправедливості, до гострої ненависті до імперської, радянської, тиранічної, українофобної влади... А потім із жахом усвідомлюєш, що й влада незалежної України за 30 років не спромоглась позбутись зневажливого ставлення до науки і науковців, не зрозуміла її необхідності для розвитку, освіти, здоров'я, суверенітету, тобто для всього того, що забезпечує повноцінне існування Держави. Найкрасномовніше про це свідчить той факт, що українська наука жодного року не отримала гарантованих законодавством 1,7 % ВВП, примудряючись функціонувати на вдсятеро менші кошти.

Охочим глибше зрозуміти важку долю української наукової еліти протягом XX ст. можна порадити звернутись до біографічного енциклопедичного довідника «**На скрижалях науки**», написаного знаним фізиком, істориком і популяризатором науки **Василем Шендеровським** і випущеного Видавничим домом «Простір» у Києві 2023 р. «до 32-ї річниці відновлення незалежності України, до 150-річчя Наукового товариства імені Шевченка». З неї можна дізнатись, наприклад, про інших наших / не наших нобелівських лауреатів **Рояльда Гофмана** і **Георгія Харпака**, народжених в Україні.

336 сторінок цієї книги уміщують коротко, почасти в енциклопедичному стилі, викладені життєві історії 188 науковців: істориків, філологів, фізиків, біологів, геологів, археологів, літературознавців. Серед них — працівники закладів вищої освіти і наукових установ, пов'язані з Україною та гнані радянською системою.

Книга має три нерівноважні розділи. У першому «*Деяко з історії Української академії наук*» коротко викладено історію її створення й описано долі дванадцяти перших її дійсних членів, зокрема, **Агатангела Кримського**. Агатангел Кримський — перший неодмінний секретар Академії, засновник її видавництва і Редакційно-видавничої ради, видатний сходознавець і перекладач, знавець 56 мов, очільник Інституту української наукової мови. 1941 року його, 70-річного академіка, заарештували й заслали у Казахстан, де він невдовзі помер у в'язничній лікарні. Місце його поховання невідоме.

Другий, значно більший розділ має промовисту назву: «*Трагічні скрижалі української науки*». Він «є лише невеличкою даниною пам'яті вченим, знищеним кремлівською системою, і відображає становище української науки в умовах переслідувань під лозунгом боротьби з українським буржуазним націоналізмом». Серед імен, згаданих у цьому розділі, багато вже відомих, чий праці поступово повертаються із забуття: **Микола Василенко**, **Федір Вовк**, **Данило Заболотний**, **Євген Лазаренко**, **Олена Степанів**,

Іван Огієнко, **Ігор Сікорський**. Є і менш відомі широкому загалу особистості: **Теофіл Коструба**, **Євген Оппоків**, **Симон Наріжний**, **Остан Стасів**... Усі вони так чи інакше зазнали утисків режиму, були позбавлені можливості працювати, спілкуватись з колегами, подорожувати. Багато з них були заарештовані і, якщо й не загинули у тюрмах і на засланні, вже не могли повернутись до нормального життя й роботи. Їхні праці знищували, родини й учнів тероризували... Навіть дати смерті і місця поховання багатьох із них нині невідомі: місцями поховань «учасників» вигаданої НКВС «Спілки визволення України», «українських націоналістів», «шкідників», «шпигунів» і «зрадників Батьківщини» стали український Биківнянський ліс чи карельське урочище Сандармох. А ті, хто встиг емігрувати, працювали й померли на чужині. Однак вони збагатили світову науку своїми працями й відкриттями, прислужившись у такий спосіб країнам, які прихистили їх: США, Німеччині, Франції, Польщі, Чехії тощо.

Третій розділ «*Трудівники на науковій ниві*» присвячено тим представникам «національної еліти [які] змушені були залишати свою землю і шукати кращої долі у різних куточках нашої планети. Там розцвітав їхній талант, там вони отримували визнання, багато з них денационалізувалися, ставши громадянами чужих держав». Наприклад, фізик, який заклав основи X-променевого структурного аналізу **Георгій Вульф**, просвітител, сходознавець, педагог, номінант на Нобелівську премію **Ісмаїл Гаспринський**, конструктор рідинних та електричних двигунів і ракет **Валентин Глушко**, інженер з проблем аеронавтики і турбореактивних двигунів **Богдан Гнатюк**, автор відкриття електронної системи телебачення **Борис Грабовський**... Як багато втратила Україна талантів, яскравих сторінок науки й історії. І скільки треба докласти зусиль, щоб повернути історичну пам'ять, вшанувати здобутки, засвоїти ці уроки і дати змогу талановитим науковцям працювати вдома, у своїй вільній державі!

Слава Україні! ■